

نقدی بر کتاب آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی

لیلا شهرزادی^۱

چکیده

خالقی نرگس، سیامک مرضیه. آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی. ویراستار علمی جریان خوانساری. تهران: کتابدار: دانشگاه قم؛ ۱۳۸۹: ۱۷۳ص، شابک: ۷-۴۷-۵۴۸۹-۶۰۰-۹۸۷.

واژه‌های کلیدی: نقد؛ سواد اطلاعاتی؛ آموزش؛ دانشجویان.

نوع مقاله: نقد کتاب

دریافت مقاله: ۹۰/۴/۱۹

اصلاح نهایی: ۹۰/۷/۲۰

پذیرش مقاله: ۹۰/۱۰/۱

ارجاع: شهرزادی لیلا. نقدی بر کتاب آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی. مدیریت اطلاعات سلامت ۱۳۹۰؛ ۸(۶): ۹۱۳-۹۰۹.

مقدمه

بودن نمره‌ی سواد اطلاعاتی دانشجویان مورد مطالعه و اختلاف معنی‌دار این نمره با نمره‌ی استاندارد سطح سواد اطلاعاتی پایه، اعلام شده است. مؤلفان، هدف از تدوین کتاب را نیز در پیش‌گفتار «نگارش اثری به شیوه‌ی خودآموز و به زبانی ساده در زمینه‌ی آموزش سواد اطلاعاتی پایه»، بیان نموده‌اند.

درباره‌ی نویسندگان

نرگس خالقی، عضو هیأت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه قم و صاحب تألیفاتی در حوزه‌های مختلف این رشته به ویژه کتاب «اخلاق نگارش و پژوهش» و «اخلاق کتابداران و اطلاع‌رسانان» است. مرضیه سیامک نیز دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی است. وی پایان‌نامه‌ی خود را تحت عنوان «تدوین ابزاری استاندارد برای سنجش مهارت‌های سواد اطلاعاتی دانشجویان مقطع کارشناسی و آزمون آن» تدوین نمود و علاوه بر پژوهش‌هایی در حوزه‌ی سواد اطلاعاتی، نویسنده‌ی همکار در تدوین کتاب «سنجش سواد اطلاعاتی دانشجویان» نیز می‌باشد. از این‌رو، می‌توان گفت در حوزه‌ی سواد اطلاعاتی صاحب تجربه است. ویراستاران علمی و ادبی اثر،

زندگی در جوامع اطلاعات مدار کنونی، که تمامی ارکان آن بر مبنای اطلاعات و تبادل آن بنیان نهاده شده است، مستلزم داشتن مهارت‌هایی در نیازشناسی اطلاعات، دستیابی، ارزیابی و کاربرد مؤثر اطلاعات است. از مجموعه‌ی این مهارت‌ها، که به صاحب خود توان برقراری تعاملات همه‌جانبه در همه‌ی ابعاد زندگی را خواهد داد، با عنوان سواد اطلاعاتی یاد می‌شود. داشتن این مهارت برای تمامی شهروندان جوامع اطلاعاتی، مهم و حیاتی و کسب آن برای فعالان عرصه‌ی علم و پژوهش ضرورتی انکارناپذیر است.

از آنجا که داشتن سواد اطلاعاتی موجب ایجاد انگیزه و جرأت بیشتر در پرداختن به پژوهش و تولید علم می‌شود و عدم آشنایی با آن مانع بسیار جدی در تحقیقات به شمار می‌آید (۱)، هموار نمودن مسیر کسب این نوع سواد برای دانشجویان و فعالان عرصه‌ی علم و آگاهی از اهمیت ویژه‌ی برخوردار است. چرا که نه تنها آن‌ها را در مسیر تولید علم قدرتمندتر می‌نماید، بلکه به عنوان یکی از پنج مهارت اصلی مورد نیاز در محیط‌های کاری (۲)، آن‌ها را در عرصه‌ی کار و فعالیت حرفه‌ای نیز یاری خواهد رساند.

در راستای آموزش این مهارت‌ها، کتاب «آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی» به رشته‌ی نگارش در آمده است. انگیزه‌ی تدوین کتاب، «نتایج حاصل از پژوهش‌های انجام شده در زمینه‌ی سنجش سواد اطلاعاتی» که حاکی از «پایین

۱. مربی، کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسنده‌ی مسؤل)

Email: Shahrzadi@mng.mui.ac.ir

دکتر جیران خوانساری و دکتر عبدالحسین طالعی نیز از اعضای هیأت علمی دانشگاه قم می‌باشند.

معرفی کتاب

کتاب «آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی» تدوین نرگس خالقی و مرضیه سیامک، حاصل همکاری نشر کتابدار و انتشارات دانشگاه قم در سال ۱۳۸۹ است. کتاب شامل ۸ فصل، ۲ پی‌افزود، واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی و نمایه است. سرفصل‌های هشت‌گانه‌ی کتاب پس از پیش‌گفتار و مقدمه عبارت از چگونه آغاز کنیم؛ انواع منابع اطلاعاتی؛ جست‌وجو در کتابخانه؛ جست‌وجو در پایگاه‌ها؛ جست‌وجو در وب؛ ارزیابی منابع اطلاعاتی؛ استناد به منابع اطلاعاتی و اصول اخلاقی نگارش و پژوهش هستند. البته سرفصل‌های فرعی کتاب برای آگاهی از مباحث جزئی‌گویاتر است که به منظور پرهیز از افزایش حجم این نوشتار، از اشاره به آن‌ها صرف‌نظر شده است و خواننده‌ی علاقه‌مند می‌تواند خود به آن‌ها رجوع نماید. پی‌افزودهای کتاب نیز به ترتیب عبارت از ۱. ترجمه‌ی تأیید شده‌ی استاندارد قابلیت‌های مواد اطلاعاتی برای آموزشی عالی و ۲. پرسش‌نامه‌ی سنجش سواد اطلاعاتی دانشجویان هستند. کتاب دارای یک لوح فشرده‌ی همراه نیز می‌باشد.

مقایسه‌ی کتاب با آثار مشابه

در حوزه‌ی سواد اطلاعاتی، کتاب‌های چندی در ایران منتشر شده است که اغلب به مفاهیم، تاریخچه، استانداردها و سنجش سواد اطلاعاتی پرداخته‌اند. لیکن امتیاز کتاب حاضر نسبت به سایر کتب، نگارش ساده، روان، قابل فهم و فارغ بودن از هر گونه مطالب حاشیه‌ای است که قدم به قدم مخاطب اصلی یعنی دانشجو را در مسیر کسب مهارت‌های پایه‌ی سواد اطلاعاتی هدایت می‌کند. از دیگر محاسن این اثر، محدود نکردن مراحل کسب سواد اطلاعاتی به محیط‌های چاپی صرف یا الکترونیکی صرف است.

بررسی محتوایی و ساختاری کتاب

در این بخش به برخی امتیازات و کاستی‌های اثر اشاره می‌شود:

امتیازات اثر

- مطالب کتاب از لحاظ محتوا، حاکی از تسلط مؤلفان بر مباحث طرح شده است و عمده‌ی مطالب کتاب حاصل تلاش مؤلفان جهت حصول هدف اصلی کتاب یعنی «خلق اثری خودآموز و به زبان ساده برای آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی» است. عمده‌ترین نمودهای این تلاش در موارد زیر محقق شده است:
- تبیین کاربردهای مطالب در قالب اهداف رفتاری و «مهارت‌های قابل کسب» در ابتدای هر فصل؛
- فراهم‌آوری امکان خودآزمایی از آموخته‌ها، با ذکر «تمرین‌های پایان فصل»؛
- تسهیل فراگیری مطالب با خلاصه کردن آن‌ها در قالب جدول‌ها و تصاویر متعدد؛
- تشریح واژگان دشوار و معادل لاتین آن‌ها در قالب پانویس؛
- فراهم کردن امکان مطالعات تکمیلی با ارایه‌ی «فهرست مآخذ» در انتهای هر فصل؛
- ساختار منظم و هدفمند کتاب، روال منطقی فصل‌ها و بخش‌های فرعی آن؛
- نگارش ساده، گویا و روان مطالب، و مخاطب قرار دادن خواننده در آموزش‌های مختلف، تمرکز بر مطالب اصلی و پرهیز از مطالب حاشیه‌ای در آموزش مرحله به مرحله‌ی مهارت‌ها؛
- دقت در نگارش صحیح کلمات به ویژه کلمات جمع و مرکب؛
- از دیدگاه ظاهری نیز کتاب دارای امتیازاتی است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:
- قطع کتاب، وزیری و جلد آن مقوایی انتخاب شده است که برای کتاب قطع و جلد مناسبی می‌باشد؛
- نوع و اندازه‌ی مناسب قلم، رعایت فاصله‌ی بین کلمات و سطرها، استفاده از تیرهای متناسب با محتوا و پانویس‌های ارجاعی مناسب که همگی بر زیبایی ظاهری اثر افزوده‌اند؛
- غلط‌های املائی بسیار کم کتاب، مانند «صلاحنامه» (ص. ۵۹) نشانگر دقت بالای مؤلفان و ویراستاران اثر است.

کاستی‌های اثر

در آن‌ها نیز احساس می‌شود. البته در هیچ بخش از کتاب به جز در پیش‌گفتار، اشاره‌ای به وجود لوح فشرده‌ی همراه کتاب نشده است.

- محدود کردن نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای به دو مورد، چنانچه در کتاب این گونه آمده است: «کتابخانه‌های دانشگاهی ایران از دو نرم‌افزار سیمرغ و پارس آدرخش، برای بازیابی اطلاعات کتاب‌شناختی منابع موجود در کتابخانه استفاده می‌کنند» (ص. ۴۴) در ادامه نیز تنها به توضیح در مورد نرم‌افزار سیمرغ و راهبردهای جست‌وجو در آن پرداخته شده است (صفحات ۴۴ الی ۵۵):

- عدم ذکر معادل برخی از واژگان و اسامی مهم در پانویس به ویژه در اولین مرتبه‌ی کاربرد آن‌ها، مانند مهارت‌های کتابخانه، یادگیری مادام‌العمر، تفکر خلاق (ص. ۹)؛ انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و پژوهشی (ص. ۱۰)؛ پروانه‌ی ثبت اختراع و گزارش گردهمایی‌ها (ص. ۳۳)؛

- عدم وجود دسته‌بندی کلی و مناسب در مورد انواع مجله‌ها با وجود ذکر اسامی مختلف از انواع مجلات در متن (ص. ۲۹)؛

- محسوب کردن لوح‌های فشرده‌ی چند رسانه‌ای در زمره‌ی مواد دیداری و شنیداری (ص. ۳۵) با وجود «منابع الکترونیک» به عنوان یک دسته از انواع اطلاعاتی (ص. ۳۶)؛
- نبود هر گونه توضیح در مورد روش‌های اطلاع‌یابی در وب پنهنان (ص. ۹۸)، با وجود اهمیت بازیابی اطلاعات از این بخش از وب.

- ذکر مثال از گسترش‌های موجود در طرح رده‌بندی کنگره و عدم اشاره به وجود، مفهوم و کاربرد آن‌ها (ص ۴۳)؛

- عدم وجود ارجاعات صحیح به منابع استفاده شده در متن؛ با وجود ذکر اسامی منابع و مآخذ در پایان هر فصل، نبود استنادات مناسب در داخل متن از اشکالات اساسی این اثر محسوب می‌شود مانند تمامی منابع استفاده شده در فصل ۲ و ۳؛
- استفاده از نشانه‌ی مؤلف کنگره در نشانه‌ی رده‌بندی دیویی به اشتباه (ص. ۴۲)؛

- اشکال در تنظیم واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی به لحاظ تورفتگی ابتدای سطرهای مختلف و غلط‌های املائی

علاوه بر نقاط قوت کتاب، برخی نارسایی‌های محتوایی، ساختاری و ظاهری در آن به چشم می‌خورد، که هر چند از ارزش و اهمیت اثر نمی‌کاهد، ولی ذکر آن‌ها می‌تواند برای اصلاح و کامل‌تر شدن کتاب در ویرایش‌های بعدی مفید باشد. مهم‌ترین این کاستی‌ها به شرح زیر می‌باشند:

- عدم اشاره‌ی صریح به مخاطب اثر به منظور راهنمایی بهتر خواننده‌ی کتاب در انتخاب و مطالعه‌ی آن (در پیش‌گفتار به طور ضمنی به مخاطب بودن دانشجویان اشاره شده است، که کافی به نظر نمی‌رسد)؛

- کافی نبودن تعاریف پایه، دلایل کسب و پیامدهای نداشتن سواد اطلاعاتی برای مخاطبان، که افراد مبتدی هستند، و وجود این توضیحات و توجیها می‌تواند به ایجاد انگیزه‌ی بیشتر در مسیر فراگیری مهارت‌ها منتهی شود.

- کارآمد نبودن لوح فشرده‌ی همراه کتاب در حد انتظار: هر چند نویسندگان شرح مفصل برخی مطالب را به عنوان مکمل در قالب لوح فشرده ارائه کرده‌اند، اما نوع و حجم مطالب و طراحی و تنظیم آن در حد انتظار منبعی مکمل برای مخاطب نمی‌باشد. در این لوح فشرده، فایل‌های مجزا در قالب پوشه‌هایی در مورد شیوه‌ی جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی لاتین معرفی شده در فصل ۴ کتاب، نمونه‌هایی از استناد به شیوه‌ی APA و MLA، راهنمای نرم‌افزار Endnote و پاسخ‌نامه‌ی پی‌افزود شماره‌ی ۲ قرار گرفته است. با وجود قابلیت‌های بالقوه‌ی این محمل اطلاعاتی، به نظر می‌رسد به منظور تکمیل و گسترش دامنه‌ی آموزش‌های کتاب، وجود امکان پیوند به وب‌سایت‌های مختلف معرفی شده در متن، مانند پایگاه‌های اطلاعاتی، موتورها و ابرموتورهای جست‌وجو، شبکه‌های اطلاع‌رسانی، انجمن‌های مختلف علمی و پژوهشی و ... به غنای مطالب کتاب خواهد افزود. همچنین نیاز به وجود راهنمایی برای بازیابی انواع منابع اطلاعاتی مانند نشریات ادواری، پروانه‌های ثبت اختراع، پایان‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها و سایر مطالب تکمیلی در مورد انواع دیگر شیوه‌های استناددهی، معرفی سایر نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و مثال‌های مختلف از انواع شیوه‌ها و راهبردهای جست‌وجو

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی مهم‌ترین ابزار جهت توانمندسازی افراد جامعه برای زندگی و حفظ بقا در جوامع اطلاعاتی است (۳). در این جوامع، هر فرد در هر موقعیتی متأثر از چالش‌های حاصل از تحولات تکنولوژیکی است و راهکار کسب توانایی همراهی با این تحولات، کسب مهارت‌های سواد اطلاعاتی است (۴). در عصری، که دسترسی به اطلاعات صحیح، معتبر و به موقع در میان حجم عظیم اطلاعات معتبر و نامعتبر از اهمیت خاصی برخوردار است، و دستیابی به این مهم جز با کسب مهارت‌های اطلاع‌یابی و سواد اطلاعاتی امکان‌پذیر نیست، آموزش‌های این حوزه از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است، چرا که این آموزش‌ها پایه و اساس یادگیری مادام‌العمر (۵) و زمینه‌ی تجهیز شهروندان جوامع اطلاعاتی به مهارت‌های زندگی در این جوامع و تبدیل آن‌ها به افرادی آگاه و مطلع است (۶) و کتاب «آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی»، توانسته است با ارایه‌ی این آموزش‌ها خواننده‌ی خود را در مسیر یادگیری مستقل یاری رساند.

ضمن ارج نهادن به تلاش مؤلفان کتاب در خلق این اثر و آرزوی بهروزی برای آنان، باید متذکر شد کتاب «آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی» کتابی ارزشمند و کاربردی است که نویسنده‌ی این سطور، مطالعه‌ی آن را به همه‌ی دانشجویان رشته‌های مختلف، افراد مبتدی و حتی محققان حوزه‌های مختلف، پیشنهاد می‌کند. علاقه‌مندان می‌توانند گام به گام با استفاده از راهنمایی‌های کتاب در مسیر کسب این مهارت بنیادی حرکت نمایند.

تشکر و قدردانی

در پایان نویسنده لازم می‌داند از رهنمودهای همکار ارجمند جناب آقای دکتر حسن اشرفی ریزی در نگارش این نقد، تشکر و قدردانی نماید.

محدودی مانند «hyper link»، «hyper text»، «offline» و عدم وجود برخی اصطلاحات مهم و کلیدی در واژه‌نامه مانند «Information needs»، «Invisible web»، «Evaluation» و «Meta- search engine».

- ارجاعات کور متعدد در نمایه که به نظر می‌رسد در زمان صفحه‌آرایی کتاب، دقت لازم در تطابق شماره‌ی صفحات صورت نگرفته است. نمونه‌ای از اشکالات در مورد اصطلاحات زیر به چشم می‌خورد:

- «روش استناددهی ۱۲۴، ۱۷۰»، «طرح غدیر ۵۷»، «مالکیت معنوی ۱۲۰، ۱۲۱»، «دروازه‌ی اطلاعاتی ۱۰۰» و ...؛

- در مواردی اشکالات تایپی و صفحه‌آرایی محدودی در اثر وجود دارد که به برخی اشاره می‌شود:

- جابه‌جایی کاتر سرشناسه و عنوان در رده‌بندی کنگره (ص. ۴۴)؛

- اشتباه در شماره‌ی برخی پانویس‌ها مانند: پانویس‌های ص. ۲۶ و ۲۷، پانویس ۲ (ص. ۳۰)، پانویس ۳ (ص. ۹۰)، پانویس ۴ (ص. ۱۱۹)؛

- اشکال در ارجاع به برخی جدول‌ها و عدم وجود جدول، با وجود عبارت «جدول زیر» مانند ص. ۲۷ و ۳۰ و عدم اشاره به برخی جدول‌ها در متن مانند جداول ۲، ۲؛ ۳، ۲؛ ۵، ۲؛ ۶، ۲ و یا تصویر ۳، ۷؛

- ذکر سرصفحه‌ی «اصول اخلاقی در نگارش و پژوهش» در صفحات مربوط به «فهرست کل منابع» (صفحات ۱۳۹ الی ۱۴۳)؛

- ناهماهنگی در اندازه‌ی قلم (سطر ۱ جدول ۳، ۲، ۳، ص. ۴۳)؛ تیتیر مثال‌های صفحات ۱۲۳ الی ۱۲۸ که برخی به صورت پررنگ (Bold) و برخی به صورت معمولی تایپ شده است؛

- ناهماهنگی‌های موجود در ابتدای برخی پاراگراف‌ها مانند (ص. ۵۸) و (ص. ۱۴۶ الی ۱۵۴) و یا کاهش فاصله‌ی سطرها مانند توضیحات مربوط به پایان‌نامه (ص. ۳۰).

References

1. Fattahi R. Information literacy and improving researchers' information seeking behavior: the necessity of integrating information literacy in research process and knowledge production. Proceedings of the User Education and Information Literacy in Libraries and Information centers and Museum; 2004 May 21-22; Mashhad: Iran; 2004. p. 135-53.
2. Secretary's Commission on Achieving Necessary Skills. What Work Requires of Schools: A Scans Report for America 2000. Washington (DC): DIANE Publishing; 1991.
3. Eisenberg MB. Information literacy: Essential skills for the information age. DESIDOC Journal of Library Information Technology (2008) 2008; 28(2): 39-47.
4. Melynda B. Overcoming Challenges of the Technological Age by Teaching Information Literacy Skills. Community & Junior College Libraries 2010; 16(4): 247-54.
5. Albitz RS. The what and who of information literacy and critical thinking in higher education. Portal: Libraries and the Academy 2007; 7(1): 97-109.
6. Brown L, Mokgele M. Information literacy skills training of staff and students in the Unisa Library: challenges and opportunities. Proceedings of the IFLA Conference; 2007 Aug 19-23; Durban, South Africa; 2007. p. 1-12.